

**Peníze, měna, režimy,
soukromé a veřejné dluhy,
neschopnost a nevěle platit**

Evropská dluhová a měnová krize

2. přednáška, podzim 2012

Filip Křepelka

Stručné dějiny peněz

Archaické a krizové peníze

- Vzácné a hodnotné věci pro lidi příslušné společnosti ve světě
 - - kusy dobytka a stáda
 - - kožešiny
 - - korály, ulity (kauri monetaria moneta), perly, drahokamy a polodrahokamy.
- V krizových situacích:
 - - cigarety, alkohol, potraviny
- Uvedené věci se dlouho užívaly souběžně vedle peněz z drahých kovů.

Mince z drahých kovů

- Ušlechtilé kovy: měď?, stříbro a hlavně zlato!!
- + některé další vzácné kovy (platina a další kovy platinové skupina)
- Výhody: jsou vzácné, trvanlivé, kujné a proto snadno dělitelné.

Mince slouží jako snadné potvrzení hmotnosti.

Po celá staletí nicméně hospodářství nebylo zdaleka jen peněžní, směna byla hojná.

Směna byla běžná rovněž ve vztahu ke státní moci (věcné daně). Časté byly rovněž úkony (roboty, služba včetně vojenské).

Výsada razit mince (regál)

- V Evropě a podobně jinde ve světě si moc vyhrazovala výsadu razit mince a uvádět je do oběhu.
- Mince nesou symboly státní moci (panovníky, božstva, symboly státu...).
- Mince má trochu větší hodnotu než použitý kov – odměna za standardizaci a výnos pro držitele moci.
- Padělání mince bylo vždy krutě trestáno.

Kažení a jiné znehodnocení mince z ušlechtilých kovů.

- Snižování hmotnosti či ryzosti mince státní mocí za účelem získání dalších prostředků.
- Padělání mince zahraniční mocí.
- Padělání mince domácími padělateli.
- Příliv drahých kovů po otevření cest či zámořských objevech snižující hodnotu mince.
- (Za minci blížící se papírovým penězům je třeba považovat mince z neušlechtilých kovů, pokud jejich hodnota měnová je vyšší než věcná)

Papírové peníze

- Větší objemy mincí se těžko přepravují a při větším rozdílu mezi cenou kovu a vlastní cenou lehce padělají.
- Původně ojedinělé poukázky na peníze využitelné v rámci obchodních vztahů poskytovateli peněz (směnky).
- Posléze rozsáhlé a soustavné vydávání papírových peněz (banky nahrazují směnky jednotlivých věřitelů a částek bankovkami).
- Nejstarší bankovky: Čína, v Evropě na začátku novověku opakované pokusy zavést bankovky.

Obtíže vydávání papírových peněz

- Papírové peníze byly od počátku kryté určitým objemem mincí či obecně drahých kovů.
- Vydává se jich však více, aby byl zajištěn výtěžek pro vydavatele. Spoléhá se, že všichni nebudou chtít zlaté mince či kov naráz.
- Vydavatelé bohužel často nezvládli řízení objemu vydávaných peněz kvůli neznalosti či kvůli zájmu papírovými penězi hradit výdaje své či držitelů moci (Francie za revoluce, Rakousko-Uhersko a další).
- To vyvolávalo opakovaně nedůvěru obyvatelstva vůči papírovým penězům (Goethe – Faust!)

Zlatý standard 19. století

- Výhody papírových peněz a krytí drahými kovy se podařilo skloubit v 19. století.
- Postupně se ve většině tehdejších samostatných zemích Evropy a v USA prosadil standard zlatého krytí národních papírových měn.
- Tím se podařilo stabilizovat směnné kursy mezi měnami a podpořit tak mezinárodní obchod, jenž se též díky modernizaci rozvíjel.
- Nerovnováhy platební bilance se vyrovnávaly přesuny zlatých rezerv (vesměs formálními, nikoli fyzickými).

Rozklad standardu ve 20. století

- Vedle výrazného zvýšení zdanění se válčící státy značně zadlužovaly.
- Státy začaly kvůli krytí vlastních nákladů a snižování hodnoty státních dluhů vydávat velké množství papírového oběživa.
- Po první světové válce v některých státech hyperinflace (SSSR, Německo) či výrazné oslabení národních měn.
- Řada států opustila zlaté krytí své měny (Velká Británie), stěží dokázala obnovit zlaté krytí (Československo) či toto výrazně omezila (USA)

Brettonwood + IMF

- Druhá světová válka a období krátce po ní přinesla další znehodnocení peněz a leckde hyperinflaci (Maďarsko).
- Mezi vítěznými státy převládlo mínění, že je třeba usilovat o stabilizaci kursů.
- Zavedly se pevné kursy jednotlivých měn na USD a ten zůstal kryt zlatými rezervami.
- Souběžně zřízený Mezinárodní měnový fond (IMF) měl poskytovat prostředky k potřebným intervencím, dokud se nesáhne k úřední devalvaci či revalvaci, přičemž spekulativní tlaky se omezovaly devizovými kontrolami.

Měnové poměry po všeobecnému upuštění od krytí drahými kovy

- Na sklonku 60. let se BW systém rozpadl slabostí hegemonu, USA ukončují v roce 1971 zlaté krytí dolaru.
- Nyní není žádná měna krytá drahými kovy. Papírové peníze jsou vytvořené z ničeho (fiat money).
- Nynější právo IMF zlaté krytí vylučuje.
- Hodnota odráží výkonnost hospodářství, měna je „krytá prací lidu!“
- Kursy světových měn jsou plovoucí, řada států intervencemi kursy ovlivňují či navazuje měny na měny jiných států (měnový koš, měnová rada),
- Snaha udržovat stabilní kursy v zónách integrace, např v Evropských společenstvích v 80. a 90. letech tzv. Evropský měnový systém).

Žhavá současnost

- V rámci WTO dosažen vysoký stupeň uvolnění mezinárodního obchodu.
- Od roku 2007 nástup celosvětové ekonomické recese a v řadě zemí finanční krize.
- Dosavadní dlouhodobá konjunktura byla do značné míry podporovaná dlouhodobě expanzivní měnovou politikou.
- Další expanze v současnosti jako lék zmírňující následky recese.
- Všechny státy se snaží oslabovat své měny, aby zabránily úpadku vlastního vývozu.

Měnové unie dříve a nyní

- Zlaté a stříbrné mince jednotlivých států se užívaly v mezinárodním obchodu a leckdy obíhaly v zahraničí.
- Nebyly vzácné dohody států či jednostranná standardizace mincí.
- V 19. století se vytvořily v Evropě latinská a nordická měnová unie, nicméně se nakonec rozpadly.
- Mimo EU ve světě existují též další měnové unie: středoafrický a západoafrický frank bývalých francouzských kolonií pod patronátem Francie.
- Některé státy využívají měnu velmocí (USA, EU) a tím se vzdávají vlastní měnové politiky.

Zjec

něž

Role peněz

- (1) Placení za zboží, služby, práci, kapitál
- Dobrovolné přijímání versus povinné užívání v souvislosti s placením daní a přijímání plnění včetně určených rozsudky a rozhodnutími.
- (2) Jednotka měny jako jednotka oceňování zboží, služeb, práce a majetku pro účely zvažování výhodnosti jednotlivých záměrů a rozhodnutí.
- (3) Prostředek uchování hodnoty, která je snadno využitelná (likvidní), ovšem pokud není znehodnocována.

Měření množství peněz v oběhu

- Vymezení, co vlastně jsou peníze, je jedním ze zásadních a přitom obtížných úkolů ekonomie.
- Jednotlivé měnové agregáty: peněžní prostředky s různým stupněm likvidity.
- M0 – oběživo s výjimkou pokladních zásob bank
- M1 + vklady na běžných účtech
- M2 + termínované a další vklady
- M3 – M5 – další formy peněžních prostředky
- Peněžní multiplikátor: emise M0 či vytvoření peněz půjčkami se v hospodářství násobí.

Vztah množství peněz a cen

- Množství peněz a rychlost jejich oběhu ovlivňuje ceny statků.
- Množství peněz proto musí být vhodně ovlivňováno centrální bankou, aby bylo dosaženo cenové stability.
- Centrální banka jako správce měny proto používá jednotlivé nástroje za účelem expanze či restrikce množství peněz obíhajících v hospodářství.

Inflace a deflace

růst a pokles cen statků a majetku

- Inflace = růst cen, deflace = pokles cen. Počítá se obvykle za rok, lze měřit pro skupiny statků či oblasti.
- Vedle inflace zboží a služeb je třeba uvažovat rovněž spekulativní bubliny (nemovitosti, akcie).
- Za nežádoucí se má též deflace, ztěžuje splácení dluhů.

Dějiny inflace

- Inflace nastávala rovněž v prostředí zlatých a stříbrných mincí po přílivu zlatých kovů z Ameriky v 16. století.
- Ve 18.-19. století inflace doprovázela nezvládnuté emise. Zlaté krytí ovšem znamenalo poměrnou stabilitu, nicméně s případy deflace.
- Ve 20. století běžně vysoké, pádivé inflace ba hyperinflace (zrychluje se oběh peněz).
- Proto v řadě důraz na stabilitu měny, ovšem s různým důrazem (Německo, románské země EU, USA).

Centrální banky dříve a dnes

- Ražba zlaté či stříbrné měny nebyla centrálním bankovníctvím obvyklého druhu, neboť zisky byly malé ve srovnání s cenou drahých kovů.
- Papírové peníze si žádají řízení objemu.
- Častěji se pověřovaly vydáváním banky s různým uspořádáním (cedulové, emisní banky).
- Tyto banky nicméně podléhaly státnímu doзору, byť nutně nejsou státním vlastnictvím.
- Jen výjimečně tak činily přímo státy (státovky).

Bilance centrálních bank

- Bilance příslušné centrální banky je účetní shrnutí aktiv a pasiv.
- Aktiva: úvěry komerčním bankám či státu, cizí měny, zlaté rezervy, běžný majetek
- Pasiva: vydané peníze a vklady bank, popřípadě státu, další závazky.
- Zkoumání bilance centrální banky a jejich změn umožňuje hodnotit politiku centrální banky a měnové poměry.

Inspirace pro uvažování o úvěru, dluhu a předlužení

Úvěr, úroky, dluh

- Poskytnutí konkrétní věci na dobu určitou za úhradu – nájem, lidově nesprávně „půjčka“.
- Poskytnutí druhově určené věci na dobu určitou se sjednaným vrácením určitého přírůstku (například osivo).
- Peníze byly vždy vzácné a mnozí je potřebovali a byli ochotní si půjčovat.
- Všechny právní řády znají úvěr (peněžní půjčky) a úrok – odměnu za poskytnutí.

Nebezpečí předlužení a úpadku

- Pripomínka: peněžní dluh nemusí být jenom důsledek úvěru, ale také nájmu pozemku či nemovitosti, daně či trestu.
- Po celá staletí se jednotlivci či skupiny zadlužili leckdy přes únosnou míru či možnosti splacení znesnadnili vnější vlivy (ztráta práce, odbytu, majetku, střety, války, pohromy apod.).
- Nebo se otevřela možnost dluhy odepřít platit.
- Nemožnost či nevěle platit dluhy může být dána ochranou před odnětím majetku, v krajním případě však také žádným majetkem.

Pochyby ohledně úvěru a úroku

- Nebezpečí platební neschopnosti a hrozby pro majetek a další hospodaření a životní úroveň jednotlivců či skupin vedlo vždy k pochybnostem ohledně půjčování si peněz.
- Oproti jiným plnění zde přínos předchází náklady, takže zúčastnění si nemusejí uvědomovat vzniklou zátěž.
- Rozmanitá právní opatření mají bránit neuváženému zadlužování.
- Důležitý je ovšem rovněž společenský tlak a mravní hodnoty zakládající ostražitý, ba odtažitý vztah vůči zadlužení (dluh – vina).

Lichva a její potlačování

- Škodlivé důsledky přemrštěného půjčování si se obracejí vůči věřitelům.
- Důvodně či mylně se jim vytýká zneužívání nouze či potřeby dlužníků a přemrštěné zisky.
- Zavádějí se opatření proti úvěrům a věřitelům.
- Potlačuje se zejména půjčování peněz za značný úrok.
- Odpor proti přílišnému úročení se odráží v regulaci úvěrů, neuznávání úroků nad určitou míru a postihování lichvy.

Úvěry a dluhy jednotlivců ve starověku a středověku

- Neschopnost splácet dluhy z úvěrů, daní a trestů nezřídka vedla k omezením na svobodě dlužníka či jeho rodiny podle zvyklostí příslušné společnosti a práva příslušného státu.
- Dlužní otroctví, nevolnictví a poddanství, včetně dopadů na příbuzné a potomky, dědičné postavení.
- Ospravedlňování tohoto stavu. Všimněme si četnosti a zaměnitelnosti výrazů dluh, vina, hřích v křesťanství.

Reformy a revoluce týkající se neúnosného zadlužení

- Neúnosné zadlužení širokých vrstev obyvatelstva si žádá reformy v podobě odpouštění dluhů či odkládání jejich splácení, krácení úroků apod.
- V minulosti panovníci a jiní mocní opakovaně zasahovali ve prospěch dlužníků, aby zachovali společenskou stabilitu (např. Solon v antickém Řecku zrušil dlužní otroctví).
- Pokud se tak nedělo, neutěšené společenské a hospodářské poměry dokázaly opakovaně vyvolat revoluci a dluhy se rušily mocensky (železné krávy husitskou revolucí).

Dluhy jednotlivců v novověku

- Původně vězení pro dluhy, právní a společenské vyloučení úpadců.
- Nyní větší společenská ochota přijímat úpadce než v minulosti.
- Institut korporace jako nástroje nesení odpovědnosti namísto jednotlivců. Všeobecným korporačním podnikáním se nicméně otevírá značný prostor pro morální hazard.
- Postih pachatelů v pozici manažerů bývá vzácný a nedochází k nápravě – zvláště nyní problém hazardujících bank.

Řešení předlužení jednotlivců dnes

- Recese a krize vedou ke výraznému růstu neúnosného zadlužení jednotlivců, neboť těmto se zmenšují možnosti výdělku.
- V dobách recesí a krizí se proto zavádějí či posilují opatření, která dluhovou zátěž zmírňují, což je snazší v případě dluhů vůči státu.
- Právo nicméně obecně musí řešit výskyt krajního zadlužení jednotlivce v rozsahu, který nedokáže nikdy za celý život splatit. Proto se omezuje dědění dluhů a předpokládá možnost oddlužení na základě několikaleté skromnosti.

Státní dluhy

Stát ve starověku, středověku a novověku jako nositel moci

- Po celá staletí byl stát ztotožňován s osobou panovníka.
- Vedle státní moci existovala rovněž decentralizovaná moc – panstvo, města, církevní a náboženské instituce, těšící se různým výsadám a samosprávě.
- Klíčové bylo zajišťování vlastní moci a pořádku uvnitř a obrany navenek, na což byla vedle luxusu mocných vynakládána většina prostředků, jen zlomek na charitu a modernizaci.
- Teprve pozvolna se vytvořil koncept státu či jednotek územní správy jako právnických osob.

Stát jako majitel a výběrčí daní

- Stát na ústřední stejně jako oblastní a místní úrovni byl majitelem či držitelem (zdaleka nebylo moderní vlastnictví) pozemků a dalších nemovitostí a potřebného movitého majetku.
- Stát ze své podstaty směl a dokázal své potřeby zajišťovat zdaněním obyvatelstva v širším slova smyslu (včetně poskytování majetku).
- Daně a dávky nebyly z dnešního pohledu vysoké, avšak stát za ně obstarával jen málo

Stát jako dlužník (dluh suveréna)

- Stát má možnost získávat zdroje daněmi a zlepšením jejich výběru, pochopitelně ovšem v mezích možností hospodářství.
- Další možností jsou kažení mincí, zneužíváním papírových peněz a nyní měnová expanze.
- Stát dokáže odepřít placení dluhů – nejen úvěrových, ale také mzdových, zakázkových apod.
- Stát může být vlastními soudy odsuzován a podrobený výkonu rozhodnutí, pokud to připouští.
- Stát může být insolventní (v bankrotu), nepodstupuje nicméně konkurs.

Zadlužený stát ve středověku a raném novověku

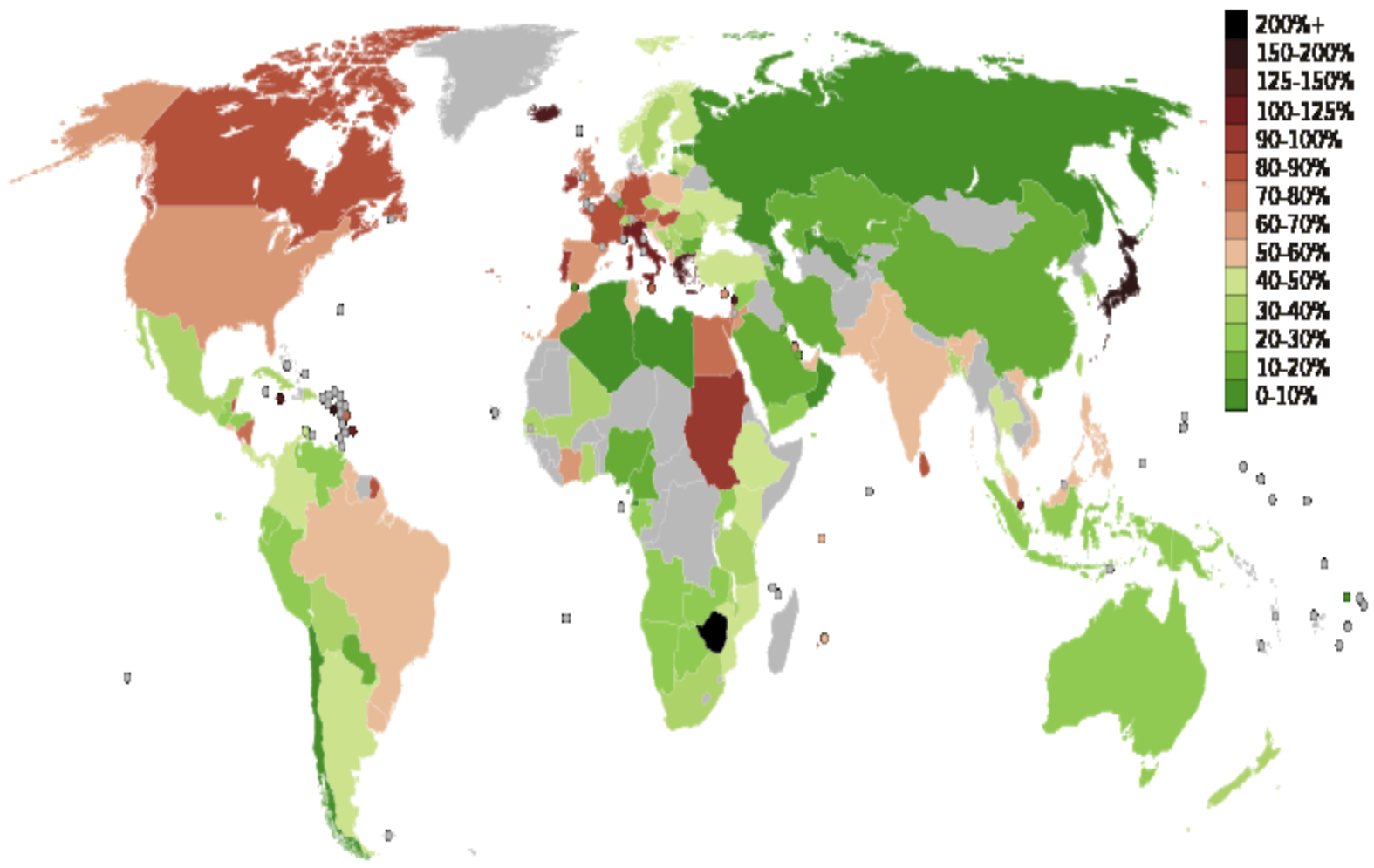
- Není moc zpráv o rozsáhlejším zadlužení starověkých orientálních a antických států.
- Středověké státy byly běžně neúnosně zadlužené, zejména kvůli válkám a luxusu (Francie za Ludvíka XIV).
- Neúnosnou zadluženost státy řešily zvyšováním daní, ale také odepíráním placení, zásahy proti věřitelům a často hledáním viníků a nepřátel.
- Některé se dostaly do područí věřitelů – Janov, jiné věřitelům předávaly svou moc a svrchovanost (výběr daní, obyvatelstvo, území).

Dluhy moderního státu

- Moderní státy jsou zadlužené ve značném rozsahu.
- Lze proto srovnávat míru zadlužení a schodků.
- Často je zadlužená územní samospráva a další veřejné instituce.
- Pro srovnání je třeba vyjasnit, co všechno je veřejným rozpočtem a souvisejícím zadlužením.
- Záleží hodně úročení a splatnosti úvěrů.
- Dluhy zvyšují války, hospodářské krize a recese, v řadě zemí též nezodpovědné hospodaření (expanze sociální, korupce, přemrštěné investice)

Současné zadlužení států

- Konjunktura od 90. let byla do značné míry financována veřejným a také (!) soukromým zadlužením.
- Současná hospodářská recese (od roku 2007) přinesla zásadní zvýšení státních dluhů.
- Hospodaření řady států do značné míry zhoršilo zachraňování špatně hospodařících bank.
- Některým státům přestávají investoři věřit a odepírají půjčovat za nízké úroky.

Státní insolvence obecně

- Insolventní stát nadále existuje a vykonává veřejnou moc na svém území vůči obyvatelům.
- Insolvence neznamená obecnou nucenou správu nad státem, ledaže politické okolnosti ústí ve zvláštní řešení.

Insolvence státu není důvodem – ledaže by se stát rozhodl jinak – pro zpeněžení majetku a užití výtěžku, natožpak zpeněžení jeho moci nad územím a obyvatelstvem.

Příčinou nemusí být jen neschopnost obstarat si zdroje, ale také nevěle platit dluhy s vědomím nepostižitelnosti. Insolventními byly leckdy státy mocné na vrcholu sil!!

Dřívější státní insolvence

- V minulosti byly insolvence států běžné (Rakousko-Uhersko 1811) Vedle hospodářských byly rovněž politické při změně režimu (např. revoluční Francie, SSSR)
- Obvykle znamenaly pro roky až desetiletí vyloučení mezinárodních půjček a ztížení dalších obchodu se zahraničními subjekty.
- Domácí obyvatelstvo mohlo být ovšem ponoukáno a tlačeno k půjčování svému státu, odpouštění dluhů apod.

Soudobé státní insolvence

- Stát nelze nutit k placení dluhů hrozbou války.
- Stát nelze nutit k odstoupení území a obyvatelstva.
- Ve 2. polovině 20. století běžně předlužené rozvojové státy Ameriky, Afriky a Asie. Běžně uplatňuje politika nátlaku a odpouštění obtížně vymahatelných dluhů.
- IMF poskytuje centrálním bankám a státům, aby se nestaly insolventními. Zároveň přitom posiluje dozor a ovlivňuje jeho hospodaření.

Nebezpečí insolvence vyspělých zemí

- Mezi vyspělými zeměmi je totiž očekávání, že se udržuje jako schopný plateb. Insolvence je faux-pas.
- Ovšem možnost monetizace dluhu Japonska, USA, Velké Británie.
- V EU je insolvence obtížná kvůli nemožnosti devalvace a je skandální kvůli postavení a úkolům členského státu.
- IMF selhává při užívání „biče“ vůči vyspělým státům.